

ԱՌԱՍՊԵՆԵՐ ՀԱՅԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

(Новое время, 1912 թ. փետր. 4, № 12892).

(Նամակ խմբագրութեան)

„Новое время“-ի № 12879-ում պ. Մենշիկովը մի յօդուած ունի տպած «Դատաստան հայերի գլխին» վերնագրով, այնտեղ նա անհիմն կերպով մի կուսակցութեան նպատակն ու ձգտումը վերագրելով մի ամբողջ ազգին՝ պնդում է, որ «հայերը երեք տէրութիւնների մէջ էլ՝ Տաճկաստանում, Պարսկաստանում և Ռուսաստանում ընդհանուր անիրշխանութեան ամենագլխաւոր տարրերից մէկն են կազմում, որ նրանք նպատակ ունին ձեռք բերել ազգային անկախութիւն և պետական ազատութիւն»:

Ինչքան մեզ յայտնի է, «դաշնակցութիւն» կուսակցութիւնը, որ 20 տարուց աւելի գոյութիւն ունի, մինչև 1905 թուականը իւր բոյոր սյոփերը լարում էր տաճկահայերի սարսափելի դրութիւնը մեղմելու, նրանց կեանքի, պատուի և գոյքի պաշտպանութեան համար. իսկ Եւրոպայի առաջ նա իւր ժողովրդի շահերի պաշտպանն էր հանդիսանում և պահանջում էր, երբեմն թերևս չմտածուած միջոցներով, որ Բերլինի ժողովում հանդիսաւոր կերպով խոստացուած բարենորոգումները գործադրուեն. բայց եթէ, բացի սրանից, նա ուրիշ անյայտ և ժողովրդի սրտին խորթ նպատակներ էլ ունեցել է, այնուամենայնիւ խոմ չի՞ կարելի ամբողջ հայ ազգը պատասխանատուութեան ենթարկել. մի անգամ չէ, որ այս ազգը անձնուիրութեան փառաւոր ապացոյցներ է տուել հարենիքի և թագաւորի համար:

Հայ ազգը չի ձգտել ազգային անկախութեան և պետական ազատութեան վերականգման, որ պ. Մենշիկովը ճգնում է հաստատել:

Հէնց ինքը պ. Մենշիկովն խոստովանում է, որ 40 տարի առաջ հայերի ազգասիրութիւնը պտտւում էր ազգային եկեղեցու, լուսաւորութեան և ժողովրդի տնտեսական աշխատանքի շուրջը: Բերլինի վեհաժողովում հայերը քրիստոնեայ Եւրոպայից պահանջում էին, որ իրանք հնարաւորութիւն ունենան կանոնաւոր մարզավարի պայմանների մէջ ապրելու, ազգութիւնը պահպանելու և կուլտուրական աշխատանքով զբաղուելու: Բայց երկար ու ձիգ տարիների ընթացքում, տեսնելով որ քրիստոնեայ տէրութիւնների կողմից խոստացուած բարենորոգումները չեն կատարուում, իրանք էլ անկարեկից հանդիսատես են մնում հին քաղաքակիրթ քրիստոնեայ ժողովրդի շարչարանքների առաջ՝ հայերը ստիպուած եղան Տաճկաստանում դիմելու ինքնապաշտպանութեան և անձամբ կռուելու կեանքի, պատուի և գոյքի ապահովութեան հա-

մար: Շարունակ յարարերութեան մէջ լինելով Անդրկովկասի եղբայրակիցների հետ, տաճկահայերը նախանձով էին նայում նրանց ապահովուած դրութեանը, որին հասնելը դարձաւ նրանց գլխաւոր նպատակը: Ինչ վերաբերում է Անդրկովկասի հայերին, նրանք, պ. Մենշիկովի ասելով, վաղուց համարել են Ռուսաստանում իբրև ազատիչ հրեշտակ մահմետական լծից. Տաճկաստանի դէմ մղած կռիւններում հայերը զգալի օգնութիւն են ցոյց տուել ուս զօրքերին և հզօր քրիստոնեայ պետութեան հանդէպ երախտապարտ ժողովուրդը ուսական արծուի հովանու տակ իրեն նուիրեց խաղաղ կուլտուրական աշխատանքին:

Հայերը չեն երազել անկախ պետութիւն վերակազմել. մի երկրում, որտեղ բազրազան ազգութիւններ են ապրում, մեծ մասամբ մահմեդական, անկախ հայկական պետութեան գոյութիւնը անհնարին բան կլինէր: Սա բաւական չէ. ուստի հայերը մինչև անգամ ինքնավարութիւն չեն ուզել: 1905 թուին գումարուած բոլոր հայաբնակ վայրերի ներկայացուցիչների ժողովը մերժեց ինքնավարութեան գաղափարը. այս իմաստով էլ մի խնդրագիր մատուցուեց փոխարքային՝ ստորագրած բոլոր պատգամաւորների և մի քանի տասնեակ հազարաւոր նշանաւոր և պատուաւոր հայերի կողմից: Հայկական ժողովից յետոյ Մոսկուայում լացուեց զեմակի գործիչների ժողովը, այստեղ էլ հայերը ինքնավարութեան դէմ դուրս եկան. վերջապէս 1905 թ. նոյեմբերին համառուսական այլազգիների ժողովում հայերը ինքնավարութեան հէնց նոյն իսկ գաղափարը մերժեցին: Այս չափազանց կարևոր փաստերը յայտնի են պ. Մենշիկովին և նա հէնց ինքը այդ մասին յիշում է 1905 թ. «Новое время»- № 10761-ում: Ռուսաստանին տաժած աւանդական հաւատն էր պատճառը, որ 1894—95 թ. կոտորածներից յետոյ տաճկահայերը փախչելով ապաստարան որոնեցին Անդրկովկասի սահմաններում: Նրանք եկան մեզ մօտ ոչ թէ իբրև ապստամբ խռովարարներ, այլ եկան իրենց կանանց և երեխաների հետ քրիստոնեայ հզօր տէրութեան հովանու տակ խաղաղ ապրելու և աշխատելու: Պ. Մենշիկովը նրանց գաղթականութեանն է վերադրում այն, որ իբր թէ Անդրկովկասը իբրև գաղթավայր կորաւ ուսների համար և բացի դրանից պետական խաղաղութիւնը վերանորոգեց այս ծայրագաւառում: Ասել թէ հայերի գաղթականութեան պատճառով ուս գաղթականների համար հողերը կորան, բոլորովին անմտութիւն կլինի, որովհետև գաղթականները տեղաւորուեցան Տաճկաստանին հարևան վայրերում՝ մեծ մասամբ Կարսի շրջանում և Սրևանի նահանգի մի մասում, ուր նրանք սակայն չստացան ազատ հողաբաժիններ. այն ինչ Անդրկովկասի ամենապտղաւէտ մասը, որ վերապահուած է ուս գաղթականների համար՝ Մուղանի

անապատը ոչ մի հայ գաղթական չհիւրընկալեց: Իսկ պետական խաղաղութեան խանգարուելը պ. Մենշիկովը բացաղբում է նրանով, որ հայերը հաստատուելով նոր հայրենիքում ուսաց տիրապետութեան տակ, հանդիպեցին թաթարներին, որոնք ոչ միայն մահմեդական են, այլ և արինակից և ցեղակից տաճիկներին. դէպի վերջիններս տածած ատելութիւնը հայերը դարձրին թաթարների վրայ. այստեղից և առաջ եկաւ պ. Մենշիկովի կարծիքով, այն սուր թշնամութիւնը, որ 1905 թուին սարսափելի կոտորածների պատճառ դարձաւ Փոքր Իշատէ Կովկասի գործերով հետաքրքրուող անձի համար պարզ պէտք է լինի, որ հայ—թուրքական ընդհարումները սկսուեցան տաճիկհայերի Ռուսաստան գաղթելուց ուղիղ 10 տարի յետոյ և այն էլ այնպիսի նահանգներում և վայրերում, որտեղ ազգաբնակչութեան մեծագոյն մասը թուրք էր—Բազում, Գանձակի և մասամբ Երևանի նահանգում. այս տեղերում նախայարձակները թուրքերն էին. հայ գաղթականները չկային այդտեղ. իսկ այն վայրերում, որտեղ տեղաւորուեցան հայ գաղթականները՝ Կարսի շրջանում և Երևանի նահանգի հարաւարեւմտեան մասում, հայերի և մահմեդականների մէջ ընդհարումներ տեղի չունեցան, թէպէտ ազգաբնակչութեան խոշոր մասը սիւննի դաւանութեան պատկանող տաճիկ և քիւրդ են՝ Տաճկաստանի իրենց ցեղակիցների նման: Այս ընդհարումների բոլորքման ընթացքում պ. Մենշիկովը նրանց գործունէութիւնը վերագրում էր տաճիկ գործակալների, որոնք համիսլամական քարոզչութեան համար գործում էին Անդրկովկասի մահմեդականների մէջ. հայերի կոտորածն էլ բացաղբում էր նրանով, որ իբր թէ Տաճկաստանը պատրաստուում էր յարձակուել Ռուսաստանի վրայ (Новое время, 1905 թ., № 10762. տես յօդուած «Ժագող կիսալուսին» վերնագրով): Ընդհարումների սկզբին հայերը յանկարծակիի եկան. անպատրաստ լինելով և մնալով բազդի կամայականութեանը. նրանք դիմեցին ինքնապաշտպանութեան, որ հէնց ինքը ժողովուրդը կազմակերպեց. երես առ երես կանգնելով սպառնացող վտանգի առաջ: Եթէ «գաշնակցութիւնը» այնքան ուժեղ էր, որ, ինչպէս պ. Մենշիկովն է հաւատացնում, 100,000-անոց բանակ էր կազմակերպել՝ ամբողջ երկրում տարածուած, այն ժամանակ անհասկանալի է մնում, թէ ինչու նա տաճիկհայերի կոտորածների ժամանակ օգնութեան չհասաւ նրանց. այսպիսի մի ահարկու ոյժով հեշտութեամբ կարելի էր հաշիւները մաքրել տաճիկների և քրդերի հետ:

Բոլորովին հիմքից զուրկ է նաև այն առասպելը, իբրև թէ հայ եկեղեցիների եկամուտները գործադրուել են յեղափոխական նպատակների համար: Այս առասպելը ծագեց հանգուցեալ կառավարչապետ իշխան Գօլիցինի ժամանակ, որ ենթադրում էր,

իրը թէ հայերը ահագին զուամբներ են ծախսում սպառազինման վրայ, որ ծածկում էր հարուստ եկեղեցական կալուածները եկամուտներով. ինքը պ. Մենշիկովն էլ պնդում է, որ եկեղեցական կալուածների գրաւումից յետոյ 30 միլիոն զուտ ոսկի է տեղափոխուել ծածուկ էջմիածնից Լոնդոն:

Աւելի մօտ ծանօթանալով հայ կեանքի հետ, պ. Մենշիկովը համոզուեց, որ տարածուած լուրերն ու մատուցած զեկուցումները հնարովի են և երեակայութեան արդիւնք:

Քանի որ Կովկասի ընդհանուր կուլտուրան ցած մակերևոյթի վրայ է կանգնած, չկան ջրաբաշխական ձեռնարկութիւններ և հաղորդակցութեան համար ճանապարհներ և քանի որ առհասարակ զիւղատնտեսութիւնը ընկած դրութեան մէջ է, վանքապատկան ընդարձակ հողերն ու անտառները մնում են չմշակուած և նրանցից ստացուած եկամուտները հազիւ ծածկում են ամենահամեստ ծախսերը, երբեմն էլ օգուտի փոխարէն փնաս են տալիս. իսկ եթէ մի բան աւելանում է, այն էլ ուղարկւում է էջմիածին: Վանքերի և ծխական եկեղեցիների արդիւնքներով պահուած են հայոց եկեղեցական դպրոցները: էջմիածնի վանքի տարեկան եկամուտը 120—140 հազարից չի անցնում. որ ամբողջութեամբ ծախսւում է բազմաթիւ միաբանների, վեհարանի և հոգևոր ձեմարանի վրայ: Բոլոր վանքերի և եկեղեցական հաստատութիւնների տարեկան մանրամասն հաշիւները շարժական և անշարժ կարողութիւնների մասին թեմական ատեանների միջոցով ստուգութեան համար ուղարկւում են էջմիածնի Սինօդ: էջմիածնի վանքի գանձարանը. բոլոր դրամագլուխներն և ելից ու մտից մատեանները Սինօդի անդամների ու պրոկուրորի ներկայութեամբ ամեն ամիս ստուգւում են: Էլ ուրեմն եկեղեցական և վանքական ո՞ր եկամուտները պէտք է ծախսուէին յեղափոխական նպատակների համար և ո՞րտեղից պիտի 30 միլիոն ռուբլի ոսկի հաւաքուէր էջմիածնում: Երբ վանքի գանձարանը կոտրեցին, տէրութիւնը ընդամենը 400,000 ռուբլի պահեստի դրամագլուխ. տոկոսաբեր թղթեր և թանգարժէք իրեր գտաւ այնտեղ և ուրիշ ոչինչ: Եկեղեցական կալուածները կառավարող կառավարչական պաշտօնեաները մի տարուայ մէջ համոզուեցան. որ կալուածները շատ քիչ եկամուտներ են բերում, իսկ կենդրոնական կառավարութեան համար պարզուեց, որ իշխան Գօլիցինի զեկուցումները մտածածին են:

Շատ կարելի է, որ հայերի մէջ ևս կային առանձին անհատներ և խմբեր, որոնք համերաշխ էին համառուսական դանազան կուսակցութիւնների հետ, բայց դրա համար վեր կենալ և ամբողջ հայ ազգը մեղադրել անջատողական և յեղափոխական ձգտումների մէջ՝ անհիմն և անարդար վարմունք է: